

III. BİZANS DÖNEMİNDE AFYONKARAHİSAR

C.S LIGHTFOOT*

330 yılında Büyük I. Constantinus'in, Constantinopolis'in kuruluşunu kutlaması, modern tarihçiler tarafından *Bizans Çağı* adı verilen bir dönemin başlangıcı olarak anılır. Boğaz üzerinde bir *Yeni Roma*'nın doğuşu, Afyon bölgesinin ve özellikle Pers İmparatorluğu'nun (Sasaniler'in) doğu sınırına kadar uzanan, başkentten Anadolu platosu ortasından geçen anayollar üzerinde olan Anadolu şehirleri için kesinlikle yeni bir dönemin habercisidir. Roma yol sisteminde Afyon bölgesinin stratejik pozisyonu, Roma ve Geç Antik dönemler boyunca, Apameia ve Synnada gibi şehirlerin önemini ve zenginliğini garanti altına almış olmalarıdır. Fakat yeni yollar yapıldıkça, eskiden daha önemsiz olan diğer şehirler, daha mühim bir pozisyon kazanmaya başladılar. Constantinopolis'den başlayıp Dorylaeum ve Iconium içlerinden Toros dağları, Kilikia ve sonunda Suriye'ye kadar uzanan bir yol üzerinde olan Amorium da, şüphesiz ki böyle bir şehirdir. Bu yol daha sonra, Orta Anadolu'nun en müstahkem yolu oldu. Diğer anayol kuzeyde olup Ancyra üzerinden Tuz Gölü'nü geçerek güneye, Gülek Boğazına ulaşır.

Amorium içinden geçen anayol, Afyon ilinin kuzeydoğu köşesini keser. Bizans dönemi boyunca, burasının imparatorlar, azizler, hacılar ve istilacı Arap orduları tarafından devamlı olarak kullanılması bölgenin tarihinde son derece önemli rol oynar. Aynı şekilde Amorium şehri de, bu yol üzerinde istihkam edilmiş bir konaklama yeri olarak, Bizans tarihi sayfalarında önemli bir yer tutar. Bunun aksine, antik çağın sonunda Afyon vilayetine bağlı diğer şehirlerde de, Anadolu'nun en eski şehirlerinin çoğunda olduğu gibi büyüklük ve önemlerinde düşüşler olmuştur. Karışıklık içindeki Bi-

Amorium kazı alanından bir bölüm, höyüğü çevreleyen sur.

* Amorium kazı başkanı ve The Metropolitan Museum of Art, Grek ve Roma Sanatı Bölümü, Müze Uzmanı (New York).

Afyon kalesi (Akroinon)

zans'ın Karanlık Devri boyunca (7. ve 8. y.y.), bu şehirlerin yerine yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Kurulan şehirler arasında en dikkati çeken Akroinon ve Kedrea, doğal savunma konumları açısından önem kazanmıştır. Şu an, yazıtlı çeşme ve sarnıç dışında, Afyon Kalesi'ndeki Bizans yerleşimine ait izler çok azdır.¹ Ancak Kedrea'da diğer etkileyici tarihi yapıların yanında, Bizans sur kalıntıları da ayakta kalmıştır.² Bu yerler, Anadolu Bizansı'nın dağılık toplumları için odak noktalarda yapılmış tipik kalelerdir. Hem yerel idareye ve hem de kilise idaresine hizmet veren bu kaleler, Arap istilaları zamanında sığınak görevi de yapmışlardır. Akroinon ve Kedrea tahminen garnizon görevi yapma ve Afyon Vilayeti üzerindeki önemli yolları koruma amacıyla kuruldu. İlki, il boyunca uzanan ana yolu, doğu ve batı yolunu şekillendiren Akarçay Ovası'nın güneyinde yer alır ve bu yol, İconium ve Philomelium'u geçtikten sonra güneyde Akdeniz'e, batıda Ege'ye kadar uzanan anayollar ile bağlanmaktadır. Sonuncusu ise, Constantinopolis'den gelen imparatorluğa ait işlek anayoldan Afyon Ovası'na doğru inen Koroğlu Geçiti'nin sonunda, kuzeye doğru bir bariyer durumundadır.

Geç Antik dönemde *Salutaris* olarak da bilinen Afyon ili, *Galatia Secunda* ve *Phrygia Salutaris* isimleriyle iki Roma şehrine bölünmüştür. Synnada Phrygia'nın merkezi iken, Pessinus da Galatia bölgesinin ana kenti olmuştur. Ayrıca, amacına uygun olarak, her iki şehir de, Hıristiyan kilisesinin önemli merkezleri ve metropolit episkoposluk yerleri haline geldi. Synnada piskoposları-

Koroğlu Geçidinde Asar Kale (Kedrea)

Amorium kazı alanı, Hisarköy-Emirdağ

nın, en azından 9. y.y. sonlarına kadar Kilise Konseylerine katıldıkları kayıtlarda görünmesine rağmen, Synnada'nın arkeolojisi ve tarihi hakkında bilgiler azdır. Pessinus'ta ise bir grup Belçikalı arkeolog tarafından yapılan kazılar, bu şehrin 6. y.y.'dan sonra küçülerek önemini yitirdiğini göstermektedir.³ Büyük bir olasılıkla, Synnada'da benzer bir düşüşe maruz kaldı.⁴

Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden düzenlenmesi, kesin tarihi ve şekli, ayrıca, Roma vilayetlerinin *themata* diye adlandırılan yeni yönetim birimleriyle yer değiştirmesi, hala çok tartışmalıdır. Bununla birlikte, eyalet yönetimi ve askeri organizasyondaki bu temel değişiklik 7. y.y. ortalarında bir kriz yaşanmasına neden olmuş ve zengin doğu bölgeleri (Mısır, Suriye ve Mezopotamya) Arapların eline geçmiş ve Anadolu da istila ile tehdit edilmiştir. İmparator Heraclius (610-641), Bizans döneminin gerçek başlangıcını yapması açısından Anadolu tarihine büyük bir damga vurmuştur. Onun döneminde, Perslilerin Roma bölgesini istila ederek Anadolu topraklarının büyük bir kısmını yakıp yıkması, birçok şehrin tamamen dağılmasına neden olmuştur.⁵

Bizans döneminde, Afyon ilinde varlığını sürdürebilen tek şehir Amorium'du. Bu şehir *Thema Anatolikon*'in başkenti olup, Anadolu'nun en büyük ve en önemli Bizans ili idi. Bölge, bir *strategos* tarafından kumanda edilen orduya ait bir karargah olarak hizmet etmiştir. *Anadolu Ordusu* büyük bir olasılıkla 7. y.y. ortalarında, Suriye'den Anadolu'nun içlerine doğru geri çekilen Geç Roma Doğu Ordusu bölüklerinden oluşturuldu ve Bizans İmparatorluğu'nda, 10. y.y. başlarına kadar en büyük il ordusu olarak kaldı. Amorium'da yapılan son kazılarla, Aşağı Şehirde, Orta Bizans dönemine ait büyük bir yapı kompleksini çevreleyen sur duvarının bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılar, *Thema Anatolikon* askeri ordunun karargahına ait olduğu düşünülmektedir.

Arap kaynakları, Amorium'un önemini, savunma bakımından güçlendirilmiş büyük bir Bizans şehri olarak vurgulamaktadırlar. Coğrafyacı ibn-

Amorium'da kilise

Khordadbeh, 840 yılı civarında tarihlendirilen bir yazısında, bütün Anadolu'da sadece beş şehir – Ephesus, Nicaea, Amorium, Ancyra ve yeri bilinmeyen Samala – olduğunu bahsederken, tarihçi al-Tabari, Constantinopolis'den ve Thessalonica'dan sonra, Ancyra ve Amorium'un, 9. y.y.'da Bizans İmparatorluğu'nda en büyük iki şehir olduklarını belirtmektedir. Amorium büyük bir askeri karargah olduğu gibi, önemli bir dini merkez de oldu. Piskoposlarının 5. y.y.'da Chalcedon ve Ephesus'daki Kilise Konseylere katıldıkları açıkça görülmektedir ve 7. y.y.'ın içinde Amorium, episkoposluğun başı olarak görülen Pessinus'un yerini kaparak, başpiskoposluk makamını almıştır.

Kudüs'e hac yolculuğu esnasında, çok sayıda dindar erkek ve kadınların ziyareti, bu şehrin itibarını artırmıştır. Bunlardan biri olan Galesios, Filistin'de önemli bir manastırın başı olan Aziz Sabas'tan sonra baş rahip olur ve 546'da Amorium'da ölür. En ünlü yerel aziz olan Sykeon'lu Aziz Theodore'da 6. y.y.'ın sonlarına doğru, birkaç kez Afyon ili üzerinden yolculuk ettiği de bilinmektedir. Aziz Theodore'un, Sozopolis'i ziyareti ve Sykeon'dan dönüşünde de Amorium'a uğradığı anlatılır. Afyon Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, Amorium'dan gelen mermer bir lahit üstünde bulunan tarih, Aziz Theodore'un şehri ziyaretiyle, aşağı yukarı aynı yıllara rasgeldiğini göstermektedir.⁶

Kısa bir süre sonra, Anadolu'daki refah ve huzur dolu bu dönem son bulacaktır. Afyon ili, önce Persler tarafından 610 ve 620'lerde yağma edildi ve hemen arkasından da Arap istilaları başladı. Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sadece 12 yıl sonra, 644'te Amorium'a, kayıtlarda bilinen ilk Arap saldırısı gerçekleşti. Şehir 646 ve 740 yılları arasında Araplar tarafından sekiz kez ele geçirildi.⁷ Bunun yanında diğer yerler de yağmalandı. Suriye'nin Arap yöneticisi Mu'awiya, 645'te Ankara'yı ele geçirdi ve aynı seferde Marj al-Shahm, Polybotus olarak tanınan yere kadar ilerledi. Aynı şekilde, Akroinon, 716 ve 732 yıllarında saldırıya uğradı. Synnada, Araplar tarafından 740'ta kısa bir süre için işgal edildi, ve aynı yılda İmparator

III. Leo Akroinon'da Arapları yenerek tarihsel bir zafer kazandı. Savaşta hem saygın Arap lideri Sayyid al-Battal öldürülmesi, hem de İkonoklazm'ın benimsenerek kabul edilmesi, Leo'nun başarısı olarak sayıldı.⁸ Ancak Arapların en ünlü saldırısı, Halife Mu'tasim'in öncülüğünde 838'te, Anadolu'ya Amorium'u yok etmek amacıyla girilmesi ile oldu.

Bizans döneminde, Afyon ilinin ekonomisini, bu yağmalamalar ciddi bir şekilde etkilemiş olmalı. Anadolu'nun başka yerlerinde olduğu gibi, Karanlık Devir (7-9. y.y.) diye bilinen döneme ait arkeolojik kanıtlar çok azdır. Ancak Afyon bölgesi kayaya oyma eserleriyle ünlüdür ve kaya içi yerleşim yerlerinin birçoğu, tehlike ve karışıklığın olduğu bu döneme ait olabilir. Afyon'un kuzeyinde böyle iki yer vardır. Biri Hıristiyan topluluğun yumuşak kayaları oydukları evler ve etkileyici bir kaya kilisenin de yer aldığı Ayazin, diğeri de ücra bir manastır kompleksi olan Kırkinler'dir. İç dekorasyonu bakımından Kırkinler, 730 ve 843 yılları arasında ikonoklastik dönemde yapılmış olduğunu akla getirmektedir.⁹

Afyon ilinde yerleşen insanların geçimleri çoğunlukla tarıma bağlı olmalıydı. Bir Bizans kaynağına göre, Amorium güzel ve verimli bir bölgede bulunmaktaydı ve sit alanında yapılmış olan arkeobotanik çalışmalar, bu çevrede buğday, arpa ve bağlar dahil çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiğine dair kanıtlar ortaya çıkarmıştır.¹⁰ Buna tezat, Synnada'nın ünlü bir baş piskoposu olan Leo (940-1006), bölgede (Şuhut Ovası'nda) gördüğü yetersiz tarım üretimini, mektuplarının birinde

Bizans Dönemi sütun başlıkları (Amorium)

Metropolis (Ayazini) kilise

şikayet etmektedir. Üzüm, zeytin ve buğday eksikliğinden yakınmaktadır ve yöre halkının aleyhinde bulunarak sadece arpa yetiştirdiklerini ve yakıt için tezek kullandıklarını söylemektedir.¹¹ Leo, bununla birlikte, 10. y.y.'ın ikinci yarısından beri mermer ticaretinin yapıldığını söylemektedir. Roma döneminde, Docimeium ve Synnada yakınlarında bulunan mermer ocakları büyük ölçüde sömürülmüş olmasına rağmen, Karanlık Çağda bile yine de terk edilmemiştir.

Bizans döneminde, çoğu faaliyet tek büyük şehir olan Amorium'da toplanmış olabileceğinden dolayı Afyon ilinde ticaret ve endüstri çok kısıtlıydı. Son yıllarda burada yapılan kazılarla, sırlı ince eşyaların sadece başkent Constantinopolis'ten getirilmediği, bunun yanında yerel çömlek üretiminin de olduğunu göstermiştir. Anadolu'da şimdiye kadar bulunanların tek örneği olarak Orta Bizans dönemine ait bir çömlek fırını, şehrin üst kısmındaki bir açmada, 1995 kazı sezonunda ortaya çıkarılmıştır. Amorium'da, Bizans sakinlerinin alabileceği çok çeşitli ürünlerin var olduğunu diğer bulgular göstermektedir; bunlar günlük hayatta kullanılan mutfak eşyalarının yanı sıra kahverengi sırlı, boyanmış, cilalı ve kabartma süslü kaplardır. Maden işlemeciliği de, *Thema Anatolikon*'a bağlı yerel askerlerin silah ihtiyacını karşılamakdan doğan sebeplerden dolayı şehirde yerel üretim yapıldığını düşündürmektedir. Amorium'daki kazılarda çok miktarda bulunan demir curuf yanında çok sayıda demir ok uçları ortaya çıkarılmıştır. Bunlarla birlikte önemli miktarda Bizans cam parçaları da bulunmuştur – hem kaplar hem pencere camları. Ayrıca, dikkate değer miktarda bi-

Kilise, Kırk İler

Kırkinler kilise ve yerleşimi

lezik parçalarının bulunması, burada yerel bir cam endüstrisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Amorium'daki bulgular, Bizans şehrinin maddi kültürü hakkında bize yeni birçok bilgiler verirken, çok farklı tiplerde el işlerinin yerel olarak üretildiğini de göstermektedir. Karanlık Devir boyunca, çok az miktarda olmasına rağmen, Amorium'da parasal ekonominin işlediğinin bir göstergesi olan sikkelerin bulunması da son derece önemlidir. Amorium'da paranın kullanılması, büyük bir olasılıkla burasının *Thema Anatolikon* ordusunun karargahı konumunda olmasından ve 9. y.y.'a kadar askerlere yapılan ödemenin peşin olmasındandır. Anadolu'da yapılan diğer kazı yerlerinde, 668 ve 867 yılları arasındaki döneme ait Bizans bakır sikkeleri çok nadir, ya da hiç olmaması gerçeği, nümizmatik uzmanlarını Constantinopolis dışında Bizanslıların pazarlık ve takas sistemini kullanmaları için zorlandıkları sonucuna götürdü. Amorium'daki bulguları dikkate alarak, Bizans ekonomisinin bu durumunu şimdi tekrar gözden geçirmek gerekir.

Afyon ili, Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgeleriyle birlikte 10. ve 11. y.y.'da refah içerisinde mutlu ve canlı bir dönem yaşadı. Amorium'un Tarsus emiri Thamal tarafından 931 yılında tamamen yakılmış olmasına rağmen İç Anadolu, büyük ölçüde düşman saldırısı tehlikesinden uzak bir dönem yaşıyordu. Bu olaya kanıt olarak; Afyon ilindeki bir zamanlar var olan Orta Bizans yapılarının dağılmış birçok parçaları gösterilebilir. Gerçekten Afyon Arkeoloji Müzesi, Türkiye'de var olan Orta Bizans mimari parçalarının en önemli koleksiyonlarından birine sahiptir. Müzedeki parçaların çoğu, kiliselerden gelen tempon epistil parçalarıdır ki, bunlar tüm bölge üze-

Ayazini Kaya yerleşimleri

Boyalı külliyesinde, devşirme taş olarak kullanılan sütun başlığı. Bizans dönemi

rinde birçok kilise binasının varlığını ortaya koymakla beraber, çok yetenekli ve yaratıcı taş ustalarının varlığını da göstermektedir. Ustalar tarafından yaratılan dekorasyon ve oyma (yontma) tarzları, ilk Afyon ilinde ortaya çıkmış ve buradan batıya yayılarak, 11. y.y.'in sonlarına doğru da Yunanistan'a ulaşmış olabilir.¹²

Bu Bizans kalıntılarının çoğu, sonraki Türk yapılarının inşasında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Örneğin Afyon içinde, Kubbeli Mes-

Mezartaşı olarak kullanılan Bizans dönemi işleme mermer

cit Camii'nde, yontulmuş kemerli iki parça templon epistil, pencere çerçevesi olarak tekrar kullanılmıştır.¹³ Sahipler Türbesi de, birisinin üstünde 934/5 tarihli yazıt olan ve Bizans yapılarında kullanılmış birçok yontulmuş taşlar ile süslenmiştir.¹⁴ Synnada'dan gelen başka yazıt bir templon epistil, bir daire içinde bilinen bir Trophimus'u betimlemektedir. Pisidia'daki Antiochia'dan gelmiş olan Trophimus, Roma İmparatoru Probus (276-282) zamanında Synnada'da şehit edilmiştir. Bu şehitin kültü, yerel Hıristiyan ibadetlerinde yedi asır sonra bile hala önemli bir unsurdu.¹⁵ Başka ilginç bir grup malzeme de, Sandıklı'nın hemen güneyinde, Agros Thermon'da bulunmaktadır.¹⁶ Doğal sıcak su kaynakları, besbelli, Romalılar tarafından kaplıca olarak faydalanılmaktaydı; ancak geride kalan kalıntılardan da orada parlak bir Orta Bizans yerleşim yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Sadece Selçuklular, işlenmiş Bizans taşlarını tekrar kullanmakla kalmayıp, onları cami, mezar, köprü ve duvarların bir parçası haline getirmişlerdir. Bizanslılar da bir önceki döneme ait kalıntıları yaygın şekilde kullanıyorlardı. Nitekim, örneğin, bir templon epistil için, III. Lejyon'a ait Romalı bir gazi askerinin mezar taşı üç parça halinde yontulmuştur.¹⁷ Aynı şekilde Amorium'da yapılan kazılar,

muhtemelen 5. y.y.'da inşa edilmiş Geç Antik döneme ait nefli bir bazilika da kullanılmış taş blokların, 9. y.y.'in sonu ya da 10. y.y.'da binayı kubbeli bazilikaya dönüştürürken kullanmak üzere yeniden yontulmuş olduğunu göstermiştir.

Önceki devirlere ait kalıntıların bu şekilde tahrip edilerek kullanılması insanlar için çok normalken, Afyon ilinde, Türk iskanından sonra var olan Bizans yapılarının camilere, medreselere ya da hanlara dönüştürülmüş olmasına dair kanıtların az olması da, o kadar çarpıcıdır. Bunun nedenini, belki de bölgenin 1071'den sonra Bizans ve Selçuklu imparatorlukları arasında bir sınır bölgesi olmasından dolayı, tarihinde aramalı. Örneğin, 1116'da I. Alexius, Bizans ordusunu askeri bir seferde, Dorylaeum'dan Polybotus ve Philomelium yönünde götürmüştür. İmparator sonra batıya ilerleyerek Afyon'un kuzey düzlüğünde, daha Sultan Melikşah ile barış görüşmesi bile yapmadan, Selçuklu ordusuyla rastgele savaşmıştır. Amorium ve Kedrea şehirlerinin Türklerin elinde olmasına rağmen, Akroinon valisi'nin 1112'de Alexius'a karşı ayaklanmasından dolayı, görünüşe göre bu şehir hala Bizanslıların elindeydi. Fakat 1146 yılında I. Manuel bir zafer kazandığına göre, Afyon kalesi o tarihten önce Selçuklular'ın eline geçmiş olmalı. Afyon ili sadece Bizans ve Türkler arasında olan savaşların arasında kalmamış, ayrıca Orta Anadolu'da Frank ve Norman ordularının varlığından kötü bir şekilde etkilenmiştir. Birinci Haçlı Seferi, 1097 yılının yazında bu bölge içinden geçmiş olmasına rağmen bundan önce 1073 yılı civarında, Bailleul'lu Roussel Anadolu'da bir Norman devleti kurma girişiminde bulunmuştur.¹⁸ VII. Michael Ducas bu olayın olmasını engellemeye çalışırken, Roussel kendisine karşı gönderilen Bizans süvari bölüğünü Amorium yakınlarında bozguna uğratmış ve imparatorun amcası Sezar John Dukas'ı esir almıştır. Alman İmparatoru III. Conrad da 1147'de Dorylaeum, Amorium ve Philomelium arasındaki eski Bizans anayolunu kullanmış, ancak Selçuklular'ın şiddetle buna karşı çıkmaları neticesinde, Iconium'a varamadan yarı yolda Nicaea'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Haçlı Orduları Orta Anadolu'dan geçmeden, Bizans sınırları içinden ya gemiyle, yada batı yolu güzergahı üstünden Kudüs'e ulaşmışlardır.

Afyon ilinin günlük hayatında, 11. y.y.'in son çeyreğinde ve 12. y.y. boyunca, bu yüzden, belirgin çalkantılı bir dönem olmuştur. Bizans yerleşim yerleri, muhtemelen bu sıkıntılı dönemlerde terk edilmiş ve Hıristiyan nüfusun çoğu da Bizans İmparatorluğu'nun daha güvenli bölgelerine, batıya doğru kaçma fırsatı bulmuştur. Amorium bile, 12. y.y.'da uzun bir dönem terk edilmiş olabilir. Kesinlikle bu şehrin bir kısmının Selçuklular tarafından yeniden kullanılmış olduğu arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır fakat bu olay 13. y.y.'a kadar gerçekleşmiş olamaz. Aynı şekilde Afyon ilinde, yapıların çoğu bundan daha erken bir döneme tarihlendirilmediğinden dolayı, Selçuklular'ın 1210 yılına kadar kontrolü sağlam bir şekilde sağlayamadıkları görülmektedir. Afyon'un dışında bulunan Altıgöz Köprüsü'nün, muhtemelen yerel bir yönetici olan İlyas Bey tarafından 1209'da yaptırıldığı, üstünde bulunan yazıttan anlaşılacakla birlikte, Konya'daki Selçuklu hükümdarı hakkında yazıtta bilgi verilmemiş olmaması da çok ilginçtir.¹⁹ Bununla birlikte, Afyon Kalesi üzerinde I. Keykubad (1219-1236) adına yazılmış bir yazıt bulunurken, Afyon'un batısında Sincanlı bölgesinde yer alan

Boyalı Köyü'nde bir medrese / güvenlik birimi kompleksi ve muhtemelen yine aynı dönemde yapılmış bir başka güvenlik birimi de, Kütahya yolu üstündeki Karacaören'de, 1210 tarihli bir yazıtla birlikte ortaya çıkarılmıştır.²⁰ Sultandağı yakınlarında İshaklı'da bulunan Sahip Ata Kervansarayı, Afyon bölgesinin Selçuklu yol sistemine dahil edildiğini göstermektedir. Çayda yapılan, Batı ve Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan Selçuklu yolu üzerinde bulunan önemli konaklama yeri gibi çeşitli eserler, üzerlerindeki kitabeler sayesinde 1275-1278 yıllarına tarihlendirilirken, sadece Sahip Ata Kervansarayı, Fahreddin Ali Bin el-Hüseyin tarafından 1249 tarihinde, II. Keykavus'un hükümdarlığı döneminde yapılmıştır.²¹

Bizanslıların, Afyon ilini iskan etmesinin çok uzun bir zamana yayılmış olması, bölgedeki insanların, 4. y.y.'da barış ve refah dolu Roma şehirlerinden 12. y.y.'da savaşın yakıp yıkmış olduğu bir bölge durumuna dönüştüğünü göstermektedir. Bölge, yüzyıllar boyunca bu önemli *thema Anatolikon*'un vazgeçilmez bir parçası olmuş ve bunun gibi çok sayıda büyük tarihi olaylara tanıklık etmiştir. Akroinon'da, III. Leo'nun 740 yılındaki zaferi, imparator tarafından kabul gören ikonoklasın doktrinini, Allah tarafından onaylanması olarak algılandı. Leo'nun oğlu V. Constantinus, kendi güvenliği için Artabasdos isyanı sırasında Amorium'a kaçarak, 741/2'nin kışını orada geçirmiş ve ancak 743'ten sonra Constantinopolis üzerinde tekrar hakimiyet kurmayı başarmıştır. Amorium'un 8. ve 9. y.y.'daki önemini altında, karargahlarını burada kurmuş olan Bizans komutanlarının, sonradan imparatorluğa yükselmesi gerçeği yatmaktadır. Hükümdarlığının ilk üç yılında, Slav Thomas tarafından başlatılmış ciddi bir isyanla karşılaşan ve buna rağmen, Amorium'lu hanedanlığını yerleştiren, II. Michael (820-867) bunların en ünlüsüdür. Thomas, *Thema Anatolikon* ordusunun, kıdemli bir subayı idi ve muhtemelen Amorium'u faaliyetleri için temel bir karargah olarak kullandı.²² Michael'in oğlu Theophilus'un zamanında Amorium, Halife al-Mu'tassim liderliğinde istila için esas hedef oldu ve Bizanslılar için şehrin 838 yılının yazında yağmalanması büyük bir kayıp olmasına rağmen, Abbasi halifesi artık askeri başarısını daha fazla kullanmadı. Gerçekten, çağdaş bir bilim adamı da; "838'deki Arap istilasının tek ve kalıcı bir sonucu var, bu da ikonoklası belirgin bir şekilde itibardan düşürmesi ve hemen arkasından Bizans'ın, dini birliğini tekrar sağlayabilmiş olması" diye sözünü tamamladı.²³ Afyon ili, bu yüzden, Bizans tarihinin çok önemli bazı olaylarında ön planda görünmüş ve Yunan Ortodoks dininin gelişme sürecinde önemli rol oynamıştır.

Bu dönem, ayrıca Afyon ilinde büyük bir demografik değişimin olduğunu göstermektedir. Orta Anadolu'da Türklerin varlığına ilk kanıt olarak, 838'de Amorium'un kuşatılması gösterilmektedir. Çünkü şehri alan ve kuşatan Halifenin ordusu, Türk komutanları tarafından komuta ediliyordu ve büyük çoğunluğu Türk askeri kuvvetlerinden oluşuyordu.²⁴ Türkler 1068'de Anadolu'nun içlerine akın ettiklerinde kendi istekleri ile Amorium'a geri döndüler ve 1071 yılında Malazgirt'te, İmparator IV. Romanus'a karşı kazandıkları zaferlerden sonra, yavaş yavaş tüm yönetimi ele geçirecek, Afyon ilindeki Bizans nüfusunun yerine geçtiler. Böylece, Amorium'da yapılan kazılar sadece bölgedeki en önemli Bizans şehrine ait yeni aydınlık bilgileri ortaya çıkarmakla kalmayıp, aynı zamanda bir bütün olarak Bizans tarihine oldukça katkıda bulunmaktadır.

ANTİK ADLAR

Agros Thermon
Akroinon
Amorium
Ancyra
Antiochia
Apameia
Chalcedon
Constantinopolis
Docimeium
Dorylaeum
Ephesus
Galatia
Iconium
Kedrea
Kilikia
Nicaea
Pessinus
Philomelium
Pisidia
Polybotus
Sozopolis
Sykeon
Synnada
Thessalonica

BUGÜNKÜ ADLAR

Hüdayi Kaplıcası
Kale, Merkez
Hisarköy - Emirdağ
Ankara
Yalvaç
Dinar
Kadıköy
İstanbul
İscehisar
Eskişehir
Efes, Selçuk
Ankara çevresi
Konya
Asar, Bayat
Mersin, Adana çevresi
İzmit
Ballıhisar - Sivrihisar
Akşehir
Isparta çevresi
Bolvadin yanı
Uluborlu - Isparta
Beypazarı - Ankara
Şuhut
Selanik

DİPNOTLAR

- ¹ S. Eyice, "La Fontaine et les cisternes byzantines de la citadelle d'Afyon Karahisarı," *DOP* 27 (1973), s. 302-7.
- ² K. Belke ve N. Mersich, *TIB 7 Phrygien und Pisidien*, Vienna 1990, s. 297-9 levha 10-21.
- ³ J. Devreker ve F. Vermeulen, *Pessinonte (Turquie). La ville antique et son territoire*, Brussels 1994, s. 8, 17-18.
- ⁴ Synnada ve Apameia'da çok sayıda ilk Hıristiyanlara ait mezar taşları bulunmuştur; W.H. Buckler, W.M. Calder ve W.K.C. Guthrie, *MAMA IV. Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia*, Manchester 1933, s. 31 no. 93 (şimdi Oxford, Ashmolean Müzesinde) ve W.H. Buckler ve W.M. Calder, *MAMA VI. Monuments and Documents from Phrygia and Caria*, Manchester 1939, s. 87-8 no.237, levha 41.
- ⁵ C. Foss, "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity," *EHR* 90 (1975), s. 721-47; C. Mango, *Byzantium. The Empire of the New Rome*, London 1994, s. 71-3; A. Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*, London 1993, s. 152 vd.
- ⁶ M.S. 591/2 tarihli bu parça, şehrin yukarı kısmındaki tepenin güney kıyısında bulunmuştur (Env. no. E.1440, 30.01.33); *MAMA VI*, s. 134-5 no. 386 ve levha 68.
- ⁷ J.F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge 1990, s. 107.
- ⁸ M. Whitton, *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*, London 1996, s. 142-3.
- ⁹ *TIB 7*, s. 380-1.
- ¹⁰ Michael the Syrian, *Chronique*, çev. J.B. Chabot, Paris 1901, cilt 2, s. 441 (647 yılı için). Bkz. J. Giorgi, "Environmental Research," *AnSt* 45 (1995), s. 124-7.
- ¹¹ Leo of Synnada, *Correspondence*, ed M.P. Vinson, Washington 1985, *Ep.* 43, s. 68-9; L. Robert, "Les Kor-dakia de Nicée, le combustible de Synnada et les poissons-scies. Sur des lettres d'un métropolitain de Phrygie au Xe siècle. Philologie et réalités," *Journal des Savants* 1961, s. 97-166, özellikle s. 115-16.
- ¹² H. Buchwald, "Chancel Barrier Lintels Decorated with Carved Arcades," *JÖB* 45 (1995) s. 233-276.
- ¹³ İthaf bir yazıtta göre Mescit, 1331 yılında inşa edilmiştir; A.O. Uysal, *Afyon'da Üç Eser*, Ankara 1993, s. 26, levha 12-13.
- ¹⁴ S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, cilt 1, İzmir 1971, s. 322, resim135; *MAMA IV*, no.38, levha 17.
- ¹⁵ Gönçer, s. 211-2, resim.76; J.-P.Sodini, "La sculpture médio-byzantine: le marbre en ersatz et tel qu'en lui-même," C. Mango ve G. Dagron (eds.), *Constantinople and its Hinterland*, Aldershot 1995, s. 299, 302, levha 6.
- ¹⁶ *TIB 7*, s. 172-3.
- ¹⁷ *MAMA VI*, no. 283, levha 50.
- ¹⁸ S. Runciman, *A History of the Crusades*, cilt 1, Cambridge 1951, s. 66. Runciman'a göre 1. Haçlı Seferi Ordusu, Dorylaeum'dan Polybotus güzergahında Pisidia'daki Antioch'a yürüdü. Amorium çevresinde bulunan arazilerinin uzun susuz bir bölge olduğunu ve sadece hızlı ilerleyen süvari askerleri için uygun olduğunu düşünüyordu (s. 188). Ancak, Haçlı ordusunun Amorium'dan geçen Bizans anayolunu kullanması daha muhtemeldir.
- ¹⁹ Gönçer, s. 262-4.
- ²⁰ Gönçer, s. 265-6. Yazıt I. Keyhüsrev'le ilgilidir.
- ²¹ Gönçer, s. 273-4, levha 104, ve s. 294-5.
- ²² W. Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842*, Stanford 1988, s. 228.
- ²³ Treadgold, s. 328.
- ²⁴ J.J. Saunders, *A History of Mediaeval Islam*, 2. basım, London/New York 1990, s. 120; F. Sümer, "Abbasiler tarihinde Orta Asyalı bir prens Afşin," *Belleten* L1/200 (1987), 651-65.